

HIEMSTRA & DE VRIES BV
ORGANISATIE-ADVIESBUREAU
T +31 (0)30 252 37 77
F +31 (0)30 254 05 70
www.hiemstraendevries.nl

HIEMSTRA & DE VRIES

Ramstraat 27
3581 HD Utrecht

rapport

Experiment wijkbudgetten is een succes, maar er zijn wel belangrijke aandachtspunten

Jaring Hiemstra
Sigrit van Werven

Utrecht, 29 september 2005

Hiemstra & De Vries B.V. is gevestigd te Utrecht en ingeschreven bij de Kamer van Koophandel aldaar onder nummer 301 945 81

Inhoud

Evaluatie geeft inzicht in succes experiment	3
1 Experiment wijkbudgetten is succesvol maar er zijn wel aandachtspunten	5
Het experiment leidt daadwerkelijk tot resultaat	5
Deelnemers, professionals en overige bewoners zijn positief over experiment	6
Er zijn zeven belangrijke lessen	7
2 Democratisch gehalte	11
Bewoners betrokken bij experiment, doelgroep deels bereikt	11
Meer dan helft bewoners kent experiment, bewoners staan achter de projecten	17
Experiment bevordert participatiegraad, maar verkleint niet afstand bestuur- burger	19
3 Doeltreffendheid	22
Acht projecten gerealiseerd, één project niet	22
Aantal deelnemers neemt bij verschillende projecten toe	24
Experiment leidt deels tot aanvullende initiatieven	25
4 Doelmatigheid _	27
Forse tijdsinvestering in startfase, daarna minder	27
Deel beschikbare uren externen nauwelijks gebruikt	28
A Overzicht van het proces	32
B Toetsingskader	33
C Opzet van de telefonische enquête	36

Evaluatie geeft inzicht in succes experiment

1 Bij de begrotingsbehandeling in 2003 is er, mede op een initiatief van samenwerkende partners, door de raad een motie aangenomen waarin het college werd opgedragen in 2003 een experiment voor te bereiden met wijkbudgetten. In de zomer van 2004 is het *Experiment Wijkbudgetten* van start gegaan. Bij het experiment zijn bewoners opdrachtgever voor het uitvoeren van door hen zelf bepaalde plannen, die mede mogelijk worden gemaakt door een door de gemeente beschikbaar gesteld budget. Het experiment is uitgezet in twee wijken: Assendorp en Zwolle Zuid¹. Het centrale doel van het experiment is het ontwikkelen van een methode waarbij bewoners meer initiatief en verantwoordelijkheid nemen voor het aanpakken van problemen in de eigen woon- en leefomgeving.

2 In kader 1.1 zijn de verschillende fasen van het experiment beschreven.

1. Voorbereiden (maart-april): gemeente en betrokken instellingen bereiden het experiment voor
2. Promoten (mei-juni): communicatiemiddelen worden ingezet
3. Verzamelen ideeën (mei-september): bewoners dienen ideeën in, inzet van bewonersondersteuning
4. Toetsen ideeën (september): ideeën worden getoetst en geselecteerd, tevens vindt terugkoppeling plaats door gemeente en betrokken instellingen
5. Verkiezingen (oktober-november): in Assendorp en Zwolle Zuid vindt een verkiezingsavond plaats
6. Opstellen werkplannen (november-februari): deelnemers stellen met hulp van gemeente en betrokken instellingen werkplannen op
7. Uitvoeren projecten (januari-september 2005): deelnemers voeren hun projecten uit, ondersteund door gemeente, betrokken instellingen en pro deo adviseurs

Kader 1.1: Overzicht van de verschillende fasen van het experiment

¹ Zwolle Zuid omvat in dit experiment alleen de wijken Geren, Gerenlanden en Ittersumerlanden, in deze evaluatie zullen de wijken aangeduid worden met de naam Zwolle Zuid

HIEMSTRA & DE VRIES

3 Vanaf de zomer van 2004 hebben wij het experiment gevolgd met als doel om te komen tot een oordeel over het succes van het *Experiment Wijkbudgetten*. In bijlage A is een overzicht gegeven van de verschillende stappen in het evaluatieproces.

4 De punten waar de evaluatie zich op richt zijn vastgelegd in het toetsingskader (zie bijlage B). Dit toetsingskader is bij de start van het experiment door de bestuurlijke klankbordgroep² vastgesteld en bestaat uit clusters van indicatoren die betrekking hebben op de doelmatigheid en doeltreffendheid en het democratische gehalte van het experiment. In dit rapport gaan we na de hoofdconclusie (hoofdstuk 1) in op het democratisch gehalte (hoofdstuk 2), de doeltreffendheid (hoofdstuk 3) en de doelmatigheid (hoofdstuk 4).

5 Voor het vormen van ons oordeel over het experiment hebben we gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden. We hebben telefonische enquêtes uitgevoerd in de betrokken wijken (zie bijlage C), periodiek (gestructureerde) gesprekken gevoerd met de bij het experiment betrokken professionals en deelnemers en beschikbare data geanalyseerd. In een enkel geval hebben we een vergelijking gemaakt met de resultaten van een soortgelijk experiment in de gemeente Breda³.

² Deze klankbordgroep met een afvaardiging van raadsleden, is bij de start van het experiment geformeerd door de raad

³ Zie: Zouridis S., Cornelissen E., Tops P., *Bewoners als opdrachtgever: de Bredase projecten Lusten & Lasten en Bewoners Heuvel aan zet*, Universiteit van Tilburg, november 2003

1 Experiment wijkbudgetten is succesvol, maar er zijn wel aandachtspunten

Het experiment leidt daadwerkelijk tot resultaat

101 Een eerste belangrijke vraag bij het vormen van een oordeel over het succes van het experiment is of het experiment echt iets oplevert. Ons positieve antwoord op deze vraag baseren we op de volgende feiten:

- meer dan de helft van de bewoners van Assendorp en Zwolle Zuid was op de hoogte van het experiment;
- er zijn in vergelijking met het experiment in Breda meer ideeën ingediend door bewoners;
- acht van de negen gekozen projecten zijn daadwerkelijk uitgevoerd;
- gedurende het experiment zijn er bij zes van de negen projecten gedurende de uitvoering van het project substantieel meer bewoners betrokken geraakt;
- bewoners hebben als gevolg van het experiment bij zes projecten andere initiatieven gestart (met name sociale projecten);
- het aantal bewoners in beide wijken dat mee zou willen doen aan een dergelijk experiment is grofweg verdubbeld van circa één op de twintig naar één op de tien;
- acht van de negen projecten hebben een fysiek karakter, maar leiden veelal tot sociale resultaten;
- deelnemers voelen zich verantwoordelijk voor de resultaten van het merendeel van de projecten;
- de afstand tussen de gemeente (wijkmanagers, wijkbeheerders), enkele instellingen⁴ en de bewoners is verkleind;
- de beoogde doelgroepen in Zwolle Zuid; jongeren en allochtonen zijn grotendeels bereikt.

⁴ Instellingen die betrokken waren bij het uitvoeren van de projecten (en dus gekoppeld zijn aan een winnend idee), zijn Travers en SWZ

HIEMSTRA & DE VRIES

102 Wij zijn positief over de materiële resultaten van het experiment, daarentegen is er ook een aantal negatieve punten te noemen:

- één van de negen projecten is niet gerealiseerd;
- bij twee projecten (de speeltuinvereniging en de sportzaal) kunnen vraagtekens worden gezet bij de toegevoegde waarde van het experiment wijkbudgetten; als gevolg van deze projecten zijn relatief weinig andere initiatieven ontplooid en relatief weinig buurtbewoners bij elkaar gebracht;
- gedurende het experiment is onvoldoende gebruik gemaakt van de beschikbaarheid van pro deo adviseurs;
- het bestuur is niet dicht bij de burger komen te staan.

In de volgende hoofdstukken worden deze conclusies nader onderbouwd.

Deelnemers, professionals en overige bewoners zijn positief over experiment

103 Een tweede belangrijke vraag is hoe de direct betrokkenen en bewoners het experiment hebben ervaren. Zijn ze tevreden over het proces? Ons positieve antwoord op deze vraag baseren we op de volgende feiten:

- de deelnemers waarderen het experiment bij de start gemiddeld met een 7,6 en aan het eind met een 8,1;
- professionals met uitzondering van de SWO geven bij de start van het experiment een 7,1 en aan het eind een 7,7;
- de waardering voor het experiment door de deelnemers en professionals neemt gedurende het experiment (licht) toe;
- circa 80% van de bewoners vindt het experiment zinvol om participatie te bevorderen en dit percentage neemt licht toe gedurende het experiment⁵;
- van de bewoners in de wijken vindt circa 90% de gekozen ideeën goed⁶.

⁵ In Zwolle Zuid vindt zowel aan het begin als het eind 80% van de bewoners het experiment zinvol om participatie te bevorderen, in Assendorp is het percentage van 82% gestegen naar 92%

⁶ In Assendorp vinden bewoners de gekozen ideeën goed: bij de start is het percentage 91%, aan het eind 95%, in Zuid vinden bij de start 86% en aan het eind 90% van de bewoners de ideeën goede ideeën

HIEMSTRA & DE VRIES

Onze mening is positief, maar er zijn ook negatieve punten te noemen:

- professionals waren in de startfase (toetsing en selectie van de ideeën) ontevreden over het tijdsbeslag door het experiment;
- bewoners (zowel de categorie 40-50 jarigen als de categorie ouderen) denken te veel dat het experiment is bedoeld voor jongeren;
- in Zwolle Zuid zijn de projecten steeds minder zichtbaar geworden voor bewoners;
- in Assendorp is de doelgroep 'ouderen' bereikt, maar dit heeft niet geleid tot winnende projecten;
- de communicatie aan de deelnemers verliep vooral in het begin niet goed.

Daarnaast is de Stichting Welzijn Ouderen (SWO) het meest kritisch over het experiment. In de volgende hoofdstukken worden deze conclusies nader onderbouwd.

Er zijn zeven belangrijke lessen

104 Ongeacht het positieve eindoordeel zijn er zeven belangrijke lessen te leren uit het uitgevoerde experiment.

Les 1: karakter van de wijk heeft invloed op de wijze waarop met het experiment wordt omgegaan

De wijken waar het experiment is uitgevoerd verschillen van elkaar⁷. Zwolle Zuid is een minder welvarende wijk dan Assendorp. Verschillende cijfers uit de evaluatie wijzen erop dat bewoners in Assendorp meer ontvankelijk waren voor het experiment. Zo was de verkiezingsavond in Assendorp een groter succes, en is de bekendheid met het experiment en de winnende ideeën in Assendorp sterker toegenomen. Terwijl het aantal bewoners dat heeft deelgenomen aan het experiment in Zwolle Zuid afneemt, is het aantal deelnemers in Assendorp groter geworden. Tevens hebben bewoners in Zwolle Zuid aan het einde van het experiment een minder sterke

⁷ Zwolle Zuid kenmerkt zich door veel gezinnen (33%) en alleenstaanden. Het aantal jongeren (25%) en allochtonen (18%) is groot. In Assendorp is de opbouw van de huishoudens gevarieerd. In Assendorp is het percentage ouderen 13%, het percentage jongeren 15% en het percentage allochtonen 11%

HIEMSTRA & DE VRIES

mening over de wijze waarop zij betrokken willen worden bij het experiment, en is er in Zwolle Zuid één project afgevallen.

105 Ondanks dat echte harde bewijzen voor een samenhang tussen het welvaartsniveau van de wijken en het succes van het experiment ontbreken, moet in onze visie de gemeente in de toekomst meer differentiëren in de aanpak afhankelijk van het type wijk. Minder welvarende wijken vragen om meer promotie en begeleiding van het experiment.

Les 2: Heb ook oog voor de verliezers van het experiment

106 Het experiment richt zich op het uitvoeren van winnende ideeën. Naast winnaars zijn er ook verliezers: mensen die tijd hebben gestoken in een plan en dat enthousiast hebben uitgedragen, maar geen budget voor de uitvoering hebben gewonnen. Het is van belang om ook oog te hebben voor deze 'verliezers'. Deze kunnen juist teleurgesteld zijn in het experiment, de gemeente en de gemeenschap. De kans bestaat dat de 'verliezers' een opvolgend experiment niet positief ontvangen. Een ander risico is dat zij andere bewoners demotiveren om aan een opvolgend experiment deel te nemen. Door goed verwachtingenmanagement (u kunt ook niet gekozen worden) en nazorg kan de teleurstelling beperkt worden. Onder de verliezers vallen niet alleen de deelnemers; ook professionals (die bij sommige ideeën nauw betrokken zijn) kunnen als verliezer uit de bus komen. Dit was één van de redenen voor de teleurstelling bij de SWO.

Les 3: Vergroot het aantal winnende (kleine) ideeën

107 Zwolle kiest in dit experiment voor algemene spelregels voor deelname aan het experiment. Het beperkte aantal algemene regels, en het ontbreken van categorieën – één van de krachten van het experiment- leidt ertoe dat burgers veel ideeën hebben aangeleverd, maar dat er ook een relatief groot deel van de ideeën niet heeft geleid tot een project. Een gedeelte van de ideeën voldeed niet aan de spelregels, een gedeelte van de ideeën viel al onder regulier beleid en een gedeelte is afgevallen tijdens de verkiezingen. In het totaal zijn er behoorlijk veel (kleinere) projecten die door de gekozen systematiek niet zijn uitgevoerd⁸. Om te voorkomen dat er een dergelijke grote hoeveelheid van de ideeën wordt afgewezen zou het aantal

⁸ Gemeente en instellingen hebben (afgezien van de projecten die opgenomen zijn in het reguliere beleid) een aantal van de definitief afgevallen projecten toch uitgevoerd door ze in te passen in het reguliere beleid

HIEMSTRA & DE VRIES

winnende ideeën vergroot kunnen worden door budgetten expliciet te koppelen aan kleine en grote ideeën.

Les 4: Maak na de verkiezingen een nieuwe urenraming

108 Om bewoners te helpen de projecten ook daadwerkelijk te realiseren, waren verschillende partijen beschikbaar gedurende het experiment⁹. Uit dit experiment blijkt dat vooral de directe aanspreekpunten voor de bewoners – de wijkbeheerders en wijkmanagers en enkele instellingen¹⁰ - veel ondersteunend werk hebben verricht. Daarentegen is de potentiële capaciteit van de pro deo adviseurs slechts zeer beperkt gebruikt.

109 Het is belangrijk om vooraf globaal de verwachte noodzakelijke inzet van betrokkenen vast te stellen. Op basis van dit experiment is voor de toekomst een realistischer beeld te schetsen over de te verwachten tijdsbesteding. Onder andere is gebleken dat de tijdsbesteding in grote mate samenhangt met de aard van de winnende ideeën. In dit experiment zijn bijvoorbeeld vooral ruimtelijke en fysieke projecten gekozen, maar geen veiligheidsprojecten. Hierdoor heeft de politie geen rol gehad bij de uitvoering van de projecten. Wij zouden de gemeente willen aanraden om na verkiezingen – wanneer de winnende ideeën bekend zijn- een nieuwe urenraming te maken voor de professionals.

Les 5: Accepteer dat ook winnende projecten kunnen afvallen

110 Of een winnend project ook werkelijk wordt uitgevoerd hangt af van het organiserend vermogen van de initiatiefnemers. Kenmerkend voor het experiment wijkbudgetten is dat er geen randvoorwaarden zijn gesteld aan de leeftijd of competenties van deelnemers. Dit brengt het risico met zich mee dat projecten vroegtijdig afvallen door onvoldoende competenties of inzet van deelnemers. Eén project heeft het bij dit experiment niet gered. Al in een vroeg stadium bleek het experiment te verzanden. De gemeente heeft het project geprobeerd te redden, maar uiteindelijk is dit niet gelukt.

⁹ De gemeente heeft het experiment opgezet in samenwerking met een aantal partners, te weten: woningcorporaties SWZ, deltaWonen en Openbaar Belang, Travers, Politie IJsselland, maatschappelijk werk De Kern en Stichting Welzijn Ouderen

¹⁰ Instellingen die nauw betrokken zijn geweest gedurende het gehele experiment zijn Travers en de SWZ

HIEMSTRA & DE VRIES

Voor het vervolg staat de gemeente voor de keuze: meer voorwaarden stellen aan de deelnemers, of accepteren dat er ook winnende projecten kunnen afvallen bij deze experimenten.

111 Wat ons betreft zou de gemeente voor het laatste moeten kiezen. De charme van het experiment is juist dat de verantwoordelijkheid echt bij bewoners ligt. Door voorwaarden te stellen wordt het experiment bureaucratischer en minder een project 'van de burger'.

Les 6: Zorg dat de gemeente één gezicht heeft voor de bewoners

112 De realisatie van de projecten van bewoners kan om inzet vragen van verschillende onderdelen van het ambtelijk apparaat. Zo speelde bij de warenmarkt de problematiek van de vergunningverlening, waarbij de initiatiefnemers het gevoel hadden dat ze met een 'andere gemeente' te maken hadden. Het door burgers ervaren contrast tussen de meedenkende ambtenaren van wijkzaken en partnerorganisaties enerzijds, en enkele toetsende ambtenaren anderzijds is erg groot. Voor deelnemers is dit onbegrijpelijk. Onze aanbeveling is dat Zwolle er voor moet zorgen dat de gemeente zich in houding en gedrag naar de deelnemers hetzelfde opstelt, en dat de gemeente vooraf aan de deelnemers uitlegt dat zij verschillende rollen heeft: de gemeente heeft onder andere ook het gezicht van de regeltoepasser en handhaver.

Les 7: Georganiseerde verbanden hebben een voorsprong

113 Georganiseerde verbanden (in dit experiment de speeltuinvereniging, de sportzaal en buurtvereniging Babutti) hebben het voordeel dat ze al over 'een achterban' beschikken waardoor ze eenvoudiger stemmers kunnen mobiliseren. Daarnaast beschikken ze vaak over meer kennis om een project succesvol te kunnen uitvoeren. Georganiseerde verbanden hebben hiermee een 'concurrentievoordeel' ten opzichte van initiatieven van individuele burgers. Het is belangrijk dat individuele bewoners in de opzet van het experiment voldoende doorlooptijd hebben om de achterstand ten opzichte van georganiseerde verbanden in te halen. Ook zou de gemeente bewoners handreikingen moeten bieden over hoe zij ideeën kunnen promoten in de buurt.

2 Democratisch gehalte

Bewoners betrokken bij experiment, doelgroep deels bereikt

Aantal ingediende ideeën is 123, aantal winnende ideeën is 9

201 In tabel 2.1 hebben we weergegeven hoeveel ideeën er zijn ingediend en in welke stappen het aantal ideeën heeft geleid tot de negen winnende ideeën.

	Aantal ingediende ideeën =>	Aantal verkiesbare ideeën =>	Aantal ideeën na koppeling =>	Aantal winnende ideeën
Assendorp	58	36	21	4
Zwolle Zuid	65	29	15	5

Tabel 2.1: in Assendorp waren 58 ideeën ingediend en in Zwolle Zuid 65

202 Tot en met 1 september 2004 hebben de bewoners van de wijken Assendorp en Zwolle Zuid de mogelijkheid gehad om ideeën in te dienen. Vervolgens heeft de gemeente na 1 september de ideeën getoetst op de spelregels (zie kader 2.1). Dit heeft er toe geleid dat er van de 123 ideeën, 65 ideeën zijn overgebleven (58 ideeën zijn afgevallen). Vervolgens zijn binnen deze 65 ideeën gelijksoortige ideeën gekoppeld. Het aantal ideeën dat na koppeling is overgebleven is 36. Deze 36 ideeën zijn de ideeën die uiteindelijk verkiesbaar zijn gesteld.

203 De bewoners van de betreffende wijken hebben een stem uitgebracht op een van 36 verkiesbaar gestelde ideeën. Op basis van de door bewoners uitgebrachte stemmen zijn er uiteindelijk 9 winnende ideeën overgebleven. Het aantal winnende ideeën is begrensd door het totale beschikbaar gestelde budget. In Assendorp was het beschikbare budget €169.000, in Zwolle Zuid €167.000.

HIEMSTRA & DE VRIES

Spelregels

- Je woont in Assendorp, Geren, Gerenlanden of Ittersumerlanden.
- Jouw idee draagt concreet bij aan de doelen/speerpunten uit het wijkontwikkelingsplan van jouw wijk (zie de thema's).
- Je plan kan binnen een jaar uitgevoerd worden, dus voor 1 september 2005.
- De kosten van (de uitwerking en uitvoering van) jouw plan passen binnen het budget.
- Wanneer meerdere wijkbewoners hetzelfde idee hebben, worden deze aan elkaar gekoppeld. Eén gezamenlijk idee wordt dan verkiesbaar gesteld.
- Als je jouw idee instuurt, betekent dat automatisch dat je zelf actief meedoet! Van de voorbereiding tot de uitvoering. Het liefst samen met de bewoners die jouw idee steunen.
- Inzenden kan tot uiterlijk 1 september 2004.

Kader 2.1: zeven spelregels van het experiment wijkbudgetten¹¹

204 Wij hebben het aantal winnende ideeën in Zwolle vergeleken met het experiment 'Bewoners Heuvel Aan Zet' uitgevoerd in Breda. In Zwolle is het aantal winnende ideeën een stuk kleiner¹². Dit komt doordat Zwolle heeft gekozen voor een open experiment, zonder categorieën, waarbij bewoners de vrijheid hebben gekregen het benodigde budget te bepalen. Er is dus niet gekozen voor een gecategoriseerde opzet zoals in Breda, waarbij per categorie een winnaar gekozen werd¹³. Het effect van de keuze van Zwolle heeft ertoe geleid dat het aantal uiteindelijk winnende ideeën kleiner was en dat het gemiddelde budget voor elk gekozen idee in Zwolle groter was¹⁴. In Zwolle is het aantal ingediende, maar niet verkiesbaar gestelde ideeën 58 stuks. Dit is meer dan in Breda, waar er bij het experiment 'Lusten en Lasten' ieder jaar gemiddeld 40 ideeën niet verkiesbaar zijn gesteld¹⁵.

¹¹ Dit is een kort overzicht van het totaal aantal spelregels dat is gehanteerd voor het experiment

¹² Gegevens over het experiment 'Bewoners Heuvel Aan Zet'. Over de periode 2000-2004 zijn jaarlijks gemiddeld 18 ideeën gerealiseerd (bron: bewoners als opdrachtgever, 2003:20)

¹³ Bij het experiment 'Lusten en Lasten' en 'Bewoners Heuvel Aan Zet' in Breda is gekozen voor een gecategoriseerde opzet (bron: bewoners als opdrachtgever, 2003)

¹⁴ Voor het experiment 'Lusten en Lasten' was € 225.000 beschikbaar, dit bedrag is verdeeld over 18 winnende ideeën. Bij 'Onze Heuvel Aan Zet' was het beschikbare bedrag € 80.000 te verdelen over 12 winnaars

¹⁵ Gemiddeld aantal afgevalen ideeën berekend over de periode 2000-2003 (bron: bewoners als opdrachtgever, 2003:20)

HIEMSTRA & DE VRIES

205 De keuze om bewoners zelf het benodigde budget te laten bepalen en niet te werken met categorieën, waarbinnen de ideeën moeten passen heeft zowel een voor- als een nadeel. Het voordeel is dat er sprake is van mogelijk omvangrijke budgetten voor enkele projecten. Zowel de professionals als deelnemers hebben opgemerkt dat zij de beschikbare budgetten ervaren als een sterk punt van het experiment: 'het gaat echt ergens over'. Een nadeel van het door deelnemers laten bepalen van het benodigde budget is dat deelnemers –zo is gebleken uit het proces- het lastig vinden om een goede inschatting te maken van het benodigde budget. Ook de professionals vonden dit lastig. Verder is een risico van de Zwolse opzet dat één aansprekend kostbaar idee wint, en daarmee het gehele budget naar zich toetrekt. 'Kleine', relatief goedkope ideeën lopen het risico daarmee overschaduwd te worden¹⁶.

206 Het volume aan ideeën overtrof onze verwachtingen. Echter, aangezien het experiment wijkbudgetten onder meer beoogt het gemeenschapsgevoel in de wijk te vergroten, is het in onze visie te betreuren dat kleinere projecten door de huidige opzet worden 'weggedrukt' door de grotere projecten. In een volgend experiment zou dit effect beperkt kunnen worden door een expliciete categorie voor budgettaire kleinere projecten te benoemen.

Behoorlijk aantal bewoners betrokken bij experiment

207 Zwolle heeft in het experiment € 25.000,- in promotieactiviteiten (folders, posters, boomerangkaarten e.d.) geïnvesteerd en € 25.000,- in bewonersondersteuning¹⁷. Dit is circa 12% van het totale budget. Een groot gedeelte van deze vormen van ondersteuning zijn gedurende de startfase van het experiment ingezet. De start van het experiment heeft bewust –omwille van de voortgang - plaatsgevonden gedurende de zomerperiode. Dit kan mogelijkwijs van invloed zijn geweest op de totale respons. De professionals zijn van oordeel dat de gemeente 'het maximale' heeft gedaan om bewoners te betrekken bij het experiment. Het aantal betrokken bewoners bij het experiment geeft volgens hen een goed beeld hoeveel bewoners maximaal betrokken kunnen worden.

¹⁶ In Zwolle hebben 25 potentieel verkiesbare en uitvoerbare ideeën het uiteindelijk niet gehaald

¹⁷ Bewonersondersteuning is ingezet ter begeleiding van de bewoners. De inzet heeft vooral als doel gehad bewoners te zactiveren met initiatieven/ ideeën te komen

HIEMSTRA & DE VRIES

208 Uit de telefonische enquête blijkt dat tijdens het experiment circa 1 op de 6 inwoners van de wijken betrokken is bij activiteiten in het kader van het experiment (tabel 2.2).

Heeft u deelgenomen aan activiteiten in het kader van het experiment?				
	Start experiment		Einde experiment	
	Assendorp	Zwolle Zuid	Assendorp	Zwolle Zuid
Ja	21%	14%	17%	14%
nee	79%	86%	83%	86%

Tabel 2.2: percentage deelnemende bewoners aan activiteiten van experiment is circa 1 op de 6

209 Uit de gegevens van de verkiezingen blijkt dat in Assendorp door 973 inwoners gestemd is (5905 huishoudens/12030 inwoners in Assendorp). Op de verkiezingsavond zijn 473 stemmen uitgebracht, op de verkiezingsdag 500. In Zwolle Zuid zijn 348 stemmen uitgebracht (3239 huishoudens/ 7984 inwoners in Zwolle Zuid), 98 stemmen op de verkiezingsavond en 250 stemmen op de verkiezingsdag¹⁸. Als we vergelijken met het experiment 'Lusten en Lasten' in Breda, blijkt dat de percentages ingediende stemmen in Zwolle hoger liggen dan in Breda. In 2002 was het aantal stemmen in Breda 6,7% en in 2003, 2,2% van het totaal aantal betrokken huishoudens¹⁹. In Zwolle liggen deze percentages hoger. In de stembus is in Assendorp door 8% van de huishoudens een stem uitgebracht, in Zwolle Zuid door 7,7%²⁰. De opkomst bij de verkiezingsavond in Assendorp is gemiddeld een stuk hoger dan de opkomst bij de verkiezingen in Breda. De opkomst in Zwolle Zuid is vergelijkbaar met de opkomst bij het experiment 'Lusten en Lasten' in Breda, maar kleiner dan bij het experiment 'Onze Heuvel Aan Zet' in Breda²¹.

210 De deelnemers en professionals zijn overwegend positief over het aantal bewoners dat betrokken is bij de projecten. Alleen bij de start van het experiment vinden de professionals in Zwolle Zuid de betrokkenheid van de bewoners te beperkt. De opkomst bij de verkiezingen in

¹⁸ Officiële kengetallen, bekend gemaakt door gemeente Zwolle op basis van de tellingen van de stemmen

¹⁹ Bron: bewoners als opdrachtgever, 2003:26

²⁰ Officiële kengetallen, bekend gemaakt door gemeente Zwolle op basis van de tellingen van de stemmen en inwoners gegevens (bureau Onderzoek & Statistiek). De genoemde percentages zijn exclusief stemmen ingediend op de verkiezingsavond

²¹ Periode 2000- 2003 gemiddelde opkomst bij 'Lusten en Lasten' 90 bewoners, gemiddelde opkomst bij 'Onze Heuvel Aan Zet' is 210 bewoners

HIEMSTRA & DE VRIES

Zwolle Zuid was laag, en een groot deel van de betrokkenen behoren tot een reeds georganiseerde groep (bijvoorbeeld: Babutti). In de opvolgende fases van het experiment zijn de professionals in Zwolle Zuid positiever over het aantal betrokkenen. Ook in Assendorp groeit het enthousiasme over het aantal betrokken bewoners. Een aantal projecten slaagt erin het project verder te laten rijken dan de idee-indieners. Volgens de deelnemers zijn gemiddeld per idee circa 20 bewoners actief of passief betrokken, en het aantal geïnformeerde bedraagt gemiddeld rond de 100 bewoners²².

211 In het kader van het experiment zijn de wijken Assendorp en Zwolle Zuid gelijk behandeld. De investering van de gemeente in termen van promotie van het experiment was op hoofdlijnen gelijk. Als we kijken naar het effect van de promotieactiviteiten lijkt dit te verschillen voor beide wijken. In onze visie zou de investering gedifferentieerd kunnen worden; minder budget voor wijken die meer ontvankelijk zijn voor dit soort experimenten, meer budget voor minder ontvankelijke wijken.

In Zwolle Zuid zijn de doelgroepen bereikt, in Assendorp is dit deels gelukt

212 In Assendorp en Zwolle Zuid heeft Zwolle specifieke doelgroepen benoemd die zij wilde betrekken bij het experiment. Deze doelgroepen bestaan uit die groepen waarvan deelname bij dit type projecten vaak is ondervertegenwoordigd.

213 In Zwolle Zuid is het percentage jongeren in de wijk relatief groot (25%), daarnaast wonen er ook veel allochtonen in de wijk (18%). Het doel was om juist ook deze groepen met behulp van bewonersondersteuning bij het experiment te betrekken. Als we kijken naar de achtergrond van de idee-indieners dan blijkt dit gelukt te zijn. In Zwolle Zuid was 36% van de idee-indieners jonger dan 18 jaar. Voor de spreiding tussen allochtonen en autochtonen geldt dat in Zwolle Zuid 29% van de idee-indieners van niet-Nederlandse afkomst was. Onder de bezoekers van de verkiezingsavond is in Zwolle Zuid ongeveer 27% van de bezoekers jonger dan 18 jaar, en maar ongeveer 1% ouder dan 65 jaar²³.

²² Kengetallen over het aantal betrokken bewoners zijn gebaseerd op de mening van bewoners

²³ Uitkomsten gebaseerd op een steekproef van de gegevens van 49 idee-indieners, en een steekproef van 87 bezoekers van de verkiezingsavond in Zwolle Zuid

HIEMSTRA & DE VRIES

214 In Assendorp was het doel om ouderen (13% van de inwoners in de wijk), studenten en inwoners van de Pierik te betrekken bij het experiment. In Assendorp was het aantal idee-indieners van niet-Nederlandse afkomst circa 5% en het aantal ouderen 7,5%. Uit gegevens van de verkiezingsavond blijkt dat in Assendorp ongeveer 10% van de stemmers jonger was dan 18 jaar en 10% ouder was dan 65 jaar²⁴. De conclusie is dat in Zwolle Zuid de doelgroepen goed zijn bereikt, in Assendorp is de doelgroep ouderen bereikt, maar zijn er geen door ouderen ingediende projecten gekozen. Ook blijkt dat het experiment ouderen minder aanspreekt²⁵.

215 Uit het experiment blijkt dat ouderen wel te bereiken zijn, maar dat ze minder geneigd zijn tot het indienen van ideeën, minder stemmen uitbrengen en blijkbaar minder snel naar een verkiezingsavond gaan. Wij kunnen ons voorstellen dat ouderen minder gaan voor de grotere fysieke projecten. Juist zij zouden baat kunnen hebben bij het expliciet reserveren van geld voor kleinere projecten. In dit experiment kwamen zij bijvoorbeeld met het idee voor het opknappen van tuinen van ouderen.

²⁴ Uitkomsten gebaseerd op een steekproef van de gegevens van 40 idee-indieners, en op een steekproef van 183 bezoekers van de verkiezingsavond in Assendorp

²⁵ Uit de notities die we maakten bij telefonische enquête bleek dat veel ouderen niet actief willen bijdragen aan het experiment en het meer zien als 'iets voor jongeren'. Het aandeel studenten en inwoners van de Pierik hebben we in dit onderzoek niet kunnen meten. Wel deden studenten mee aan het project *Frequente warenmarkt*

Meer dan helft bewoners kent experiment, bewoners staan achter de projecten

Bewoners kennen experiment wijkbudgetten met name via folder en wijkkrant

216 Bij de start kent 58% van de bewoners in Assendorp het experiment. In Zwolle Zuid is dit percentage 69%. Aan het einde van het experiment hebben wij opnieuw de bekendheid met het experiment gemeten. Uit deze meting blijkt dat 61% in Assendorp en 52% in Zwolle Zuid aangeeft het experiment te kennen. In Assendorp heeft het experiment de meeste bekendheid bij gezinnen. Aan het einde van het experiment is het 'percentage bekendheid onder gezinnen' 89%. In Zwolle Zuid zijn geen duidelijke verschillen waar te nemen tussen de herkenbaarheid van het experiment en de grootte van het huishouden.

217 Opmerkelijk is dat de bekendheid van het experiment in Zwolle Zuid aan het einde van het experiment lager ligt dan in de startfase van het experiment. Een mogelijke verklaring is dat aan het begin van het experiment huis-aan-huis folders zijn verspreid, en er meerdere publicaties over de verkiezingsavond zijn geweest. Hierdoor kan in deze fase het experiment meer tot herkenning hebben geleid dan aan het einde van het experiment. Verder zijn in Zwolle Zuid twee van de vier projecten uitgevoerd zonder dat deze projecten direct zichtbaar waren voor de woonomgeving (multifunctioneel maken van de sportzaal in Gerenlanden en opzetten van vrijwilligerswerk door jongeren voor hulpbehoevenden). Ook waren de projecten in Zwolle Zuid eerder klaar waardoor ze mogelijk bij de laatste meting minder zichtbaar waren voor bewoners. In Assendorp is geen afname te zien in de herkenbaarheid van het experiment. Een mogelijke verklaring is dat, zowel bij de start als aan het eind van het experiment, de bewoners gebruik hebben gemaakt van media (wijkkrant en wijkplatform) om hun projecten te promoten. Daarnaast zorgen de grote veranderingen op het Assendorperplein, in het centrum van de wijk, ervoor dat de Assendorpers nog regelmatig 'geconfronteerd' worden met het experiment.

218 De gemeente Zwolle heeft een breed scala aan communicatiemiddelen ingezet om bewoners op de hoogte te brengen met het experiment (tabel 2.3). Uit onderzoek naar de wijze waarop bewoners van het experiment gehoord hebben, blijkt dat bekendheid vooral is bereikt met behulp van folders en wijkkrant.

Via welk kanaal heeft u gehoord van het experiment wijkbudgetten?				
	Start experiment		Einde experiment	
	Assendorp	Zwolle Zuid	Assendorp	Zwolle Zuid
A. Posters	1,3%	0,0%	2,3%	0,0%
B. Folders	35,8%	42,6%	23,6%	20,5%
C. Boomerangkaart	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
D. Kick-off	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
E. Wijkkrant	37,2%	33,0%	59,6%	57,5%
F. Gemeente pagina	12,8%	14,9%	2,2%	0,0%
G. Wijkplatform	1,3%	4,3%	0,0%	6,8%
H. Info-avond	5,1%	0,0%	4,4%	1,5%
I. Website	0,0%	2,1%	0,0%	0,0%
J. Verkiezingsavond	1,3%	0,0%	1,2%	0,0%
K. Anders: ..	5,2%	3,1%	6,7%	13,7%
Totaal	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel 2.3: In Assendorp en Zwolle Zuid kennen inwoners het experiment vooral via folder of wijkkrant

219 Als we kijken naar de ingezette instrumenten kunnen we concluderen dat een aantal instrumenten zeer effectief is geweest. Deze instrumenten zullen bij een vervolg experiment wellicht nog uitgebreider benut kunnen worden, terwijl andere instrumenten een meer ondergeschikte rol kunnen spelen in de toekomst²⁶.

Groot deel bewoners kent winnende ideeën en vindt projecten goed

220 Gedurende het experiment zijn er negen winnende ideeën uitgevoerd (tabel 2.4). Bij de start van het experiment kent in Assendorp 32% van de bewoners de winnende ideeën. Aan het einde van het experiment is dit percentage 41%. In Zwolle Zuid zijn deze percentages 36% bij de start van het experiment en 23% aan het einde van het experiment. Er is een daling waar te nemen in Zwolle Zuid; een verklaring hiervoor is mogelijke dezelfde als beschreven is in paragraaf 218. Ongeveer 90% van de bewoners uit beide wijken geeft aan de winnende ideeën goede ideeën te vinden.

²⁶ Bij de telefonische enquête is de groep bewoners 'jonger dan 18 jaar' uitgesloten

HIEMSTRA & DE VRIES

Winnende ideeën Assendorp	Winnende ideeën Zwolle Zuid
<ul style="list-style-type: none"> • Herinrichting speeltuin Geraniumstraat 	<ul style="list-style-type: none"> • Realiseren trapveldje, hangplek, snelheidsremmende maatregelen Busschekamp/ Bastertkamp
<ul style="list-style-type: none"> • Inrichten trapveld aan de Fresiastraat 	<ul style="list-style-type: none"> • Sportzaal Gerenlanden multifunctioneel maken
<ul style="list-style-type: none"> • Fysieke herinrichting Assendorperplein 	<ul style="list-style-type: none"> • Realiseren diverse voorzieningen jeugd in Gerenlanden
<ul style="list-style-type: none"> • Frequente Warenmarkt 	<ul style="list-style-type: none"> • Realiseren diverse voorzieningen jeugd in Geren
	<ul style="list-style-type: none"> • Opzetten vrijwilligerswerk door jongeren voor hulpbehoevenden

Tabel 2.4: negen winnende ideeën omgezet in projecten

221 Het is in onze visie opvallend hoeveel burgers achter de gekozen ideeën staan. Wij betwijfelen of een dergelijke hoge score zou zijn bereikt als de gemeente eigenaar van de 'projecten' zou zijn. Dat de projecten door bewoners zijn bedacht en door bewoners worden uitgevoerd draagt bij aan de mate waarin de bewoners de gekozen ideeën, goede ideeën vinden.

Experiment bevordert participatiegraad, maar verkleint niet afstand bestuur-burger

Deelnemers positiever over gemeente, afstand burger-bestuur blijft gelijk

222 Tijdens het experiment zijn de wijkmanagers, wijkbeheerders en betrokken instellingen in de wijk veel in beeld geweest voor de bewoners. De wijkmanagers, wijkbeheerders en instellingen hebben de deelnemers bijgestaan bij het uitdenken en realiseren van de ideeën. Deze inzet heeft ertoe geleid dat de deelnemers na uitvoering van het experiment een ander, positiever beeld hebben van de gemeente/ instellingen dan bij de start van het experiment.

223 De meerderheid van de professionals bevestigt dit beeld. De relatie met de deelnemende burgers verandert positief door het experiment. De vraag is wat dit betekent voor de afstand tussen het bestuur en de burger. Uit onze telefonische enquête komt naar voren dat bij de start van het experiment 44% van de bewoners in Zwolle Zuid denkt dat de afstand tussen de burger en bestuur kleiner wordt door het experiment. In Assendorp is dit percentage bij de start van het experiment 53%. In Zwolle Zuid is het percentage bewoners dat denkt dat de afstand tussen bestuur en burger kleiner wordt aan het einde van het experiment gelijk gebleven, in

HIEMSTRA & DE VRIES

Assendorp is het percentage kleiner geworden (38%). Burgers in Assendorp zijn kritischer geworden over de mogelijke afname van de afstand.

224 Tijdens het experiment hebben wij deelnemers in aanvulling op de weergegeven cijfers gevraagd wat de invloed is van het experiment op de afstand tussen bestuur en burger. Het merendeel van de deelnemers stelt dat dit niet wezenlijk is veranderd. Deelnemers hebben een positiever beeld gekregen van de gemeente/ instellingen, maar blijkbaar heeft dit geen invloed op de relatie tussen bestuurders en deelnemers. In onze visie is dit niet erg. Het is juist goed dat bestuurders de initiatiefnemers vrij hebben gelaten bij het kiezen van ideeën en het tot uitvoering brengen daarvan. Het wijkniveau lijkt zich minder te lenen voor partijpolitiek dan het stedelijk niveau.

Experiment bevordert bereidheid tot participatie van bewoners

225 Een ruime meerderheid (80%) van de bewoners vindt het experiment zinvol om participatie van bewoners te bevorderen. Aan het eind van het experiment is dit percentage in Assendorp gestegen, in Zwolle Zuid is het percentage gelijk gebleven²⁷.

226 Bewoners kunnen op verschillende manieren betrokken worden bij het experiment. De meerderheid van de bewoners geeft aan geïnformeerd te willen worden. Alleen in Zwolle Zuid lijkt aan het eind van het experiment een gedeelte van de bewoners die eerder geïnformeerd wilde worden nu aan te geven 'geen mening te hebben'. Het aantal bewoners dat zelf mee wil doen is aan het eind van het experiment veel groter dan bij de start van het experiment. In tabel 2.5 is een overzicht gegeven van de voorkeur van bewoners over de mogelijke vormen van betrokkenheid bij het experiment.

²⁷ Bij de start vindt 80% het experiment zinvol om participatie te bevorderen, 20% vindt dit niet, of heeft geen mening. Aan het eind vindt 92% in Assendorp en 80% in Zwolle Zuid het experiment zinvol om participatie te bevorderen

Hoe zou u betrokken willen worden bij het experiment wijkbudgetten?				
	Start		Einde	
	Assendorp	Zwolle Zuid	Assendorp	Zwolle Zuid
Geinformeerd worden	50,0%	70,3%	61,5%	30,5%
Meedenken	10,3%	9,4%	13,7%	13,7%
Mee doen	1,7%	1,6%	8,5%	13,0%
Mee beslissen	17,3%	4,7%	2,6%	10,7%
Geen mening	20,7%	14%	13,7%	32,1%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Tabel 2.5: merendeel respondenten wil geïnformeerd worden, einde experiment is aantal bewoners dat wil meedoen groter geworden

227 In onze visie zou Zwolle het potentieel aan burgers dat in de beide wijken de handen uit de mouwen wil steken (mee doen) moeten benutten. Het percentage is gedurende het experiment gestegen. Als de gemeente de komende jaren niets doet met deze bereidheid van de bewoners om een steentje bij te dragen, zou het percentage terug kunnen zakken naar het oude niveau. Opvallend is het aantal bewoners dat betrokken wil worden. In Zwolle Zuid was dit percentage bij de start van het experiment relatief hoog, maar is dit gedurende het experiment afgenomen. In Assendorp is dit percentage juist fors toegenomen. In onze visie heeft dit te maken met de opbouw van de wijk en de zichtbaarheid van de projecten.

3 Doeltreffendheid

Acht projecten gerealiseerd, één project niet

301 Zes projecten zijn inmiddels afgerond. Bij het schrijven van dit rapport zijn de projecten 'Fysieke herinrichting van het Assendorperplein' en 'Herinrichting speeltuin' nog niet volledig gerealiseerd. In tabel 3.1 zijn de resultaten per project weergegeven.

Winnende ideeën Assendorp	Wat is er gerealiseerd?
Herinrichting speeltuin	Het project herinrichting speeltuin is nog niet afgerond. De speeltuin aan de Geraniumstraat wordt aan een metamorfose onderworpen. De speeltuin wordt op basis van een ontwerp opnieuw ingericht.
Inrichten trapveld	Dinsdag 19 april 2005 is het project officieel afgerond. Het voormalige grasveldje aan de Fresiastraat is veranderd in een trapveldje compleet met doelpaaltjes, tafeltennistafel, basketbalnet en fietsenrekken. Aan de zijde van de parkeervakken is een hekwerk geplaatst ter bescherming van de geparkeerde auto's. Ook is de bestrating bij de tafeltennistafel en het basketbalnet vergroot.
Fysieke herinrichting van het Assendorperplein	De herinrichting van het Assendorperplein is nog niet afgerond. De oude speelplek is verplaatst in de richting van de Jenapleinschool en voorzien van een gloednieuw speeltoestel. De gemeente neemt een verkeersbesluit om het fietspad ter hoogte van het wijkcentrum De Enk te wijzigen in voetgangersgebied. Vervolgens wordt de schommel teruggeplaatst. Momenteel wordt er overlegd over het opknappen van de muziktent.
Frequente warenmarkt	Woensdag 11 mei 2005 is gestart met de eerste warenmarkt. Met behulp van het toegekende wijkbudget zijn er in het totaal 7 warenmarkten georganiseerd. Op de warenmarkt was van alles te koop: van groente en fruit, tot kleding en kaarten. De georganiseerde warenmarkten waren een succes volgens de organisatie. Als de organisatie het idee in de toekomst wil voortzetten moet zij een vergunning aanvragen.

Tabel 3.1: vier projecten in Assendorp, zijn allemaal uitgevoerd en hebben geleid tot resultaat

HIEMSTRA & DE VRIES

Winnende ideeën Zwolle Zuid	Wat is er gerealiseerd?
Realiseren trapveldje en hangplek, plus aanleg snelheidsremmende maatregelen ter hoogte van Ten Busschekamp/ Bastertkamp	Woensdag 1 juni 2005 hebben de bewoners van de Bastertkamp, Busschenkamp en Tichelmeesterkamp de afronding van hun idee gevierd: de aanleg van een trapveldje, vissteiger en hangplek en de realisatie van snelheidsremmende maatregelen.
Multifunctioneel maken van de Sportzaal in Gerenlanden	Het project is zo goed als afgerond. Het multifunctioneel maken van de sportzaal heeft als doel gehad om de sportzaal naast de reguliere activiteiten ook geschikt te maken voor sociale activiteiten. Er zijn losse vloermatten en andere materialen aangeschaft.
Realiseren van diverse voorzieningen jeugd in Gerenlanden	Het project is uiteindelijk niet gerealiseerd.
Realiseren van diverse voorzieningen jeugd in Geren	Aan de Tyassenbelt is een blokhut geplaatst waar jongeren kunnen samenkomen. Voor de aankleding van de blokhut heeft de jeugd tafels, stoelen en dergelijke gekregen van hun (volwassen) medebuurtbewoners. Ook is de blokhut voorzien van een pooltafel.
Opzetten vrijwilligerswerk door jongeren voor hulpbehoevenden	Jongeren hebben voor de bewoners van verzorgingstehuis de Zandhove een uitje georganiseerd naar de Apenheul in Apeldoorn. Op zaterdag 2 juli 2005 heeft het uitje plaatsgevonden.

Tabel 3.2: Vijf projecten in Zwolle Zuid, waarvan er vier zijn uitgevoerd en hebben geleid tot resultaat

302 Het project Realiseren van diverse voorzieningen voor de jeugd in Gerenlanden is niet gerealiseerd. Dit project laat zien dat de complexiteit in combinatie met de competenties van de bewoners bepalen of een project succesvol wordt afgerond. De jongeren, verantwoordelijk voor het realiseren van diverse voorzieningen voor de jeugd in Gerenlanden, waren zelfstandig (met beschikbare ondersteuning) niet in staat om het project tot een goed einde te brengen. Dit betekent overigens niet dat jongeren niet in staat zijn projecten succesvol af te ronden. Integendeel; drie projecten, te weten Inrichten trapveldje in Assendorp, Realiseren van diverse voorzieningen in Geren en Opzetten vrijwilligerswerk voor hulpbehoevenden in Zwolle Zuid zijn succesvol afgerond.

303 Uit het experiment blijkt dat bestaande georganiseerde verbanden in het voordeel zijn bij het uitvoeren van projecten. Ze beschikken over kennis en ervaring. Bijvoorbeeld het project Opknappen van de speeltuin wordt ondersteund door een georganiseerde vereniging met kennis van zaken. Daarnaast blijkt dat projecten die minder specifieke kennis vragen (zoals het aanleggen van het trapveldje) eenvoudiger te realiseren zijn dan projecten die vragen om specialistische kennis. Dit is gebleken bij het organiseren van de warenmarkt, waar specialistische juridische kennis van de gemeente noodzakelijk was.

HIEMSTRA & DE VRIES

304 Gedurende het experiment is er discussie geweest of leeftijdseisen en eisen aan de competenties van de deelnemers gesteld moeten worden. In onze visie moet Zwolle dit juist niet doen. De kracht van het experiment is het open karakter van het experiment. Eisen aan leeftijd en competenties bureaucratiseren het experiment en zijn strijdig met de filosofie van het experiment: 'de bewoners moeten het doen'. Bij deze opvatting past ook dat de gemeente projecten 'loslaat', met het risico dat experimenten mislukken.

Aantal deelnemers neemt bij verschillende projecten toe

Aantal nieuwe betrokkenen afhankelijk van het type project

305 Alle deelnemers in Assendorp geven aan dat zij door het experiment met andere/nieuwe buurtbewoners in contact zijn gekomen (het aantal nieuwe contacten binnen het project Opknappen van de Speeltuin is wel beperkt). In Zwolle Zuid geldt dit voor drie van de vier uitgevoerde projecten (alleen niet het project Sportzaal Gerenlanden). Ook de professionals herkennen dat buurtbewoners door het experiment met elkaar in contact komen. Zij geven aan dat bij de start van het experiment de koppeling tussen ideeën verschillende idee-indieners dichterbij elkaar heeft gebracht. Vervolgens zijn zeker ook tijdens de uitvoering van de projecten bewoners dichterbij elkaar gekomen.

306 Voorbeelden van projecten waarbij het aantal participanten is toegenomen zijn het project in de Ten Busschekamp/Basterkamp en het project in de Fresiastraat in Assendorp. Bij dit laatste project zijn veel jongeren betrokken en is er bijvoorbeeld een samenwerking afgesproken tussen de deelnemers van het experiment en een nabije school. Gezamenlijk gaan zij zich inzetten om het aangelegde trapveldje te onderhouden. Een ander goed voorbeeld is het project Assendorperplein waar onder andere monumentenzorg en een onderwijsinstelling (stage lopen bij project) bij het project betrokken worden. Bij het project Opzetten vrijwilligerswerk is het plan om een samenwerking op te zetten tussen de jongerenvereniging en een verzorgingstehuis.

307 Voor de projecten Herinrichting speeltuin Geraniumstraat en Aanpassen sportzaal in Gerenlanden geldt in mindere mate dat er nieuwe contacten zijn gelegd en buurtbewoners dichterbij elkaar zijn gekomen.

HIEMSTRA & DE VRIES

308 Het valt samengevat op dat projecten die worden uitgevoerd door georganiseerde verbanden, met een beperkte doelstelling, (speeltuin/ sportzaal) minder bijdragen aan de beoogde doelstelling van het experiment. Van een speeltuinvereniging kan ook niet worden verwacht dat zij andere activiteiten gaat ontplooiën. In onze visie zou het experiment juist bewoners moeten prikkelen om initiatieven te bedenken en uit te voeren. Wat Zwolle vanuit onze visie overigens niet zou moeten doen is het bedenken van spelregels om hier invloed op uit te oefenen. Verkiezingen zijn het meest geëigende instrument om te selecteren. Als de buurt stemt op een project speeltuin, is dit een experiment dat blijkbaar goed aansluit bij de behoefte van de bewoners.

Positieve bijdrage aan leefbaarheid en gemeenschapsgevoel vooral in Assendorp

309 Uit de telefonische enquête onder bewoners blijkt dat bij de start van het experiment ongeveer 40% van de bewoners in Assendorp denkt dat de ideeën kunnen bijdragen aan de leefbaarheid. Aan het einde van het experiment is dit percentage gestegen tot 80%. In Zwolle Zuid geeft 46% van de bewoners bij de start, en 72% aan het einde van het experiment aan, te denken dat het experiment kan bijdragen aan leefbaarheid.

310 In Assendorp denkt bij de start van het experiment 30% van de bewoners dat het experiment een bijdrage kan leveren aan het gemeenschapsgevoel. Aan het einde van het experiment is dit percentage sterk gestegen tot rond de 80%. In Zwolle Zuid is dit percentage bij de start van het experiment 27% tegenover 65% aan het einde van het experiment. Bewoners worden in beide wijken positiever over de bijdrage van het experiment.

311 Bij de start van het experiment hadden de professionals en deelnemers voor beide wijken hoge verwachtingen van de bijdrage van het experiment aan de leefbaarheid. Aan het einde van het experiment is het verwachtingspatroon voor Assendorp gelijk gebleven, terwijl voor Zwolle Zuid een lichte afname te zien is. Ook de deelnemers van Zwolle Zuid hebben hun mening over de bijdrage aan het gemeenschapsgevoel gedurende het experiment iets bijgesteld. Van 'grote bijdrage' bij de start van het experiment tot 'bijdrage' aan het einde van het experiment.

Experiment leidt deels tot aanvullende initiatieven

312 Naast de projecten behorende bij het experiment zijn ook andere ideeën opgepakt. De professionals geven aan dat er wordt gewerkt aan ideeën die niet hebben gewonnen tijdens de verkiezingsavond (te weten SWO en Opknappen tuinen van ouderen). Ook deelnemers hebben

HIEMSTRA & DE VRIES

voorbeelden gegeven van ideeën die buiten het experiment worden opgepakt. In sommige gevallen worden ideeën alsnog verwezenlijkt met behulp van een sponsor. Zo zijn in Assendorp elektriciteitskastjes geschilderd met een vergoeding van Essent. Dit idee was ingediend in het kader van het experiment, maar kreeg niet voldoende stemmen. Het is opvallend dat bij de projecten Herinrichten speeltuin en Sportzaal in Gerenlanden geen extra initiatieven zijn ontplooid in de wijk.

313 Voorbeelden van enkele nieuwe initiatieven die door de bewoners worden opgepakt, zijn de volgende:

- Oude Ambachtschool;
- Kunst aan de muur;
- Kerstmarkt;
- Opzetten wijkkrant;
- Theater/muziek;
- Schoonmaakactie in Geren;
- Radio- en tv-zendtijd voor jongeren;
- Verhalenplatform;
- Opknappen tuinen van ouderen.

314 Concluderend leiden de projecten tot neven-effecten. Waar de winnende projecten voornamelijk fysiek waren van aard, zijn deze nieuwe initiatieven van sociale aard. Voor de speeltuin en sportzaal geldt dit in mindere mate. Mogelijke verklaring ligt in het feit dat georganiseerde verbanden minder brede doelstellingen hebben en minder geneigd zijn om de activiteiten te verbreden.

4 Doelmatigheid

Forse tijdsinvestering in startfase, daarna minder

401 Bewoners worden bij het experiment wijkbudgetten geacht zelf de kar te trekken. Tijdens het project bleek dat met name de wijkbeheerders, Travers (jongerenwerk) en de SWO veel tijd hebben geïnvesteerd in de voorbereidingsfase om bewoners te helpen met opstarten. Voor deze ondersteuning van bewoners zijn Travers en de SWO beide bij de start van het onderzoek ingehuurd (zie kosten bewonersondersteuning).

402 De relatief grote hoeveelheid tijd die in deze eerste maanden van het experiment benodigd is geweest, hangt samen met het feit dat het om een experiment gaat. Normen, duidelijke regels en voorbeelden, waaruit geconcludeerd kan worden hoe bepaalde zaken opgepakt kunnen worden, waren nog niet bekend (bijvoorbeeld het toetsen van de ideeën heeft veel tijd gekost). De wijkbeheerders en het wijkmanagement hebben veel last op de schouders genomen. Ook Travers en de SWO geven aan dat zij veel tijd hebben besteed aan het uitwerken van de ideeën. Tenslotte heeft ook het SWZ tijd in het experiment gestoken. Vergeleken met de verwachtingen van alle partijen bij de start van het experiment is de werkelijke tijdsbesteding hoger uitgevallen.

403 Professionals waren in de startfase van het experiment licht negatief over de doelmatigheid van het experiment. Op de vraag *'gaat de gemeente op een doelmatige manier met haar tijd om?'* reageerden ze kritisch. Uit de tweede evaluatie kwam naar voren dat de professionals meer tevreden zijn over de doelmatigheid van de tijdsbesteding. In de laatste twee evaluaties geven de professionals aan dat de tijdsbesteding prima en naar verwachting is.

404 Deelnemers vinden dat de gemeente doelmatig met de tijd van de deelnemers omgaat, en deelnemers geven aan dat zij zelf ook doelmatig met de tijd omgaan. Wel oordelen deelnemers kritisch over de wijze waarop de gemeente de communicatie heeft verzorgd. Vooral bij de start van het experiment werd niet altijd even goed gecommuniceerd, wat de doelmatigheid belemmerd heeft. Niet alle schakels binnen de gemeente lijken even goed samen te werken, waardoor de gemeente meerdere gezichten heeft.

405 Gedurende het project is de rolopvatting van bewoners veranderd. Bij de start van het experiment vinden de meeste deelnemers en professionals dat er sprake is van gedeelde

HIEMSTRA & DE VRIES

verantwoordelijkheid in het experiment²⁸. Gedurende het experiment verschuift de mening van professionals én deelnemers meer naar ‘de burger verantwoordelijk’. De burgers voelen zich meer eigenaar van de resultaten.

406 Het tijdsbeslag van de professionals heeft te maken met de keuze van de winnende projecten. Bij het experiment is de tijd benodigd voor de ondersteuning vooraf geraamd. Het zou beter zijn om na de verkiezingen een hercalculatie te maken van de benodigde tijdsbesteding. In onze visie is het overigens onwaarschijnlijk dat een dergelijk experiment in de startfase, de gemeente tijd zal kunnen besparen. Er is juist extra tijd gemoeid met de promotie en begeleiding van het experiment. De tijd- en geld besparing zal de komende periode moeten blijken. Met name bij de lastige dossiers waar in het algemeen veel weerstand in de buurt ontstaat, kan voordeel behaald worden. Buurtbewoners zijn waarschijnlijk geneigd om eerder een plan van de buurt te accepteren dan een plan van de gemeente. Doordat bewoners eigenaar zijn van de resultaten zouden de beheerskosten lager kunnen komen te liggen. Bijvoorbeeld bij het project ‘inrichten trapveld aan de Fresiastraat’ zullen de beheerslasten relatief laag zijn omdat de sociale controle hoog is. De kans op vernieling is kleiner.

Deel beschikbare uren externen nauwelijks gebruikt

407 Voor het experiment zijn naast professionals ook pro deo adviseurs ingezet. De pro deo adviseurs die beschikbaar waren voor dit experiment staan in tabel 4.1. De inzet van de adviseurs is uitgewerkt vanuit de gedachte van maatschappelijk verantwoord ondernemen zoals dat is omschreven door de gemeente Zwolle: ‘De ondernemer doet iets voor de omgeving, en betekent iets voor de stad Zwolle en haar omgeving. Vervolgens levert de inzet vanuit het bedrijfsleven op basis van maatschappelijke betrokkenheid goodwill op voor bedrijven’. Voor de inzet van de pro deo adviseurs is als randvoorwaarde genoemd dat de idee-indieners professioneel advies wenselijk vinden, en dat zij idee-eigenaar blijven. Verder is vastgesteld dat het maximale aantal uren van de adviesbureaus 12 uur is.

²⁸ In Zwolle Zuid waren de meningen van de professionals hierover verdeeld

HIEMSTRA & DE VRIES

Pro deo adviseur	Gekoppeld aan project
• Oranjewoud (Deventer)	• Fysieke herinrichting Assendorperplein (Assendorp)
• Christelijke Hogeschool Windesheim (Zwolle)	• Frequentie warenmarkt (Assendorp)
• ARKABO Bouwburo VOF (Zwolle)	• Reserve adviseur voor realiseren trapveldje en hangplek (Babutti, Zwolle Zuid)
• Ingenieursbureau Alfrink-Van Schieveen (Zwolle)	• Realiseren diverse voorzieningen jeugd in Geren (Zwolle Zuid)
• BTB-organisatie BV (Zwolle)	• Opzetten vrijwilligerswerk door jongeren voor hulpbehoevenden (Zwolle Zuid)
• Hoveniersbedrijf Kleine Veer (Zwolle)	• Inrichten trapveldje voor tafeltennis, voetbal, basketbal en pannakooi (Assendorp)
• DLH Ontwikkeling BV (Zwolle)	• Realiseren diverse voorzieningen jeugd in Gerenlanden (Zwolle Zuid)
• AOC De Groene Welle (Zwolle)	• Realiseren trapveldje, hangplek en snelheidsremmende maatregelen (Zwolle Zuid)
• Rabobank (Zwolle)	• Multifunctioneel maken van de sportzaal in Gerenlanden (Zwolle Zuid)
• Boertjes Makelaardij (Zwolle)	• Niet gekoppeld
• Mumford Visuals (Zwolle)	• Niet gekoppeld

Tabel 4.1: de beschikbare pro deo adviseurs voor het experiment wijkbudgetten

408 Uit de praktijk blijkt dat de inzet van de pro deo adviseurs niet erg succesvol is geweest:

- er was onduidelijkheid over de rol van de pro deo adviseurs in het project;
- adviseurs waren niet altijd beschikbaar op het gewenste moment;
- de competenties van de adviseurs sloten niet altijd aan bij het type project.

409 Ook uit een korte evaluatie onder de pro deo adviseurs blijkt dat de inzet van deze adviseurs niet van grote waarde is geweest gedurende het experiment. Slechts drie van de elf aangeschreven adviseurs heeft gereageerd op twee evaluatieverzoeken. Twee van de adviseurs hebben geantwoord dat het voor hen moeilijk was hun mening te geven omdat er nauwelijks gebruik is gemaakt van de aangeboden diensten. Een van de adviseurs is enthousiast en geeft aan dat het goed is om naast de gemeente een onafhankelijke partij te betrekken. De professionals concluderen dat het idee van inzet van pro deo adviseurs goed is, wellicht kunnen de pro deo adviseurs in een volgend experiment op andere wijze worden ingezet.

HIEMSTRA & DE VRIES

410 Naast de pro deo adviseurs zijn er door maatschappelijk werk De Kern en Politie IJsseland uren beschikbaar gesteld. Maatschappelijk werk De Kern had 200 uur beschikbaar in Assendorp en 200 uur beschikbaar in Zwolle Zuid. Politie IJsseland had 500 uur in Assendorp en 620 uur in Zwolle Zuid gereserveerd. Politie IJsseland heeft geen uren ingezet. Dit had met de keuze van de projecten te maken. Dit geldt ook voor De Kern.

411 Ondanks de inzet van de pro deo adviseurs geen succes was in dit experiment is de gekozen insteek goed. Bij een opvolgend experiment moet dit zeker opnieuw worden gedaan. Van belang is daarom om pas na de verkiezingen de competenties van de adviseurs te koppelen aan de projecten. Wellicht zal Zwolle ook kunnen adverteren met de winnende ideeën om zo actief maatschappelijke energie te verwerven voor de ideeën. Daarbij zou ook actief in de buurt kunnen worden geworven: (in)direct beschikt een buurt over een groot netwerk met veel competenties. Daarnaast is opvallend dat er geen projecten zijn gekozen die raken aan het thema veiligheid, juist terwijl deze thema's maatschappelijk in de belangstelling staan. Doordat dit type projecten niet de prioriteit heeft gekregen, is de inzet van de politie voor het experiment minimaal geweest.

Ministerie van BZK en woningcorporaties dragen de kosten

412 In tabel 4.2 zijn de inkomsten en uitgaven van het experiment samengevat.

Inkomsten	Uitgaven
<ul style="list-style-type: none">• Impuls Burgerparticipatie vanuit het ministerie van BZK € 407.186,-• Woningcorporaties (Openbaar Belang, SWZ, Deltawonen) € 16.935,-	<ul style="list-style-type: none">• Promotie- en communicatieactiviteiten € 25.000,-• Begeleiding en advisering van de bewoners € 25.000,-• Budgetten voor de twee wijken € 336.000,-• Meelopende evaluatie € 42.210,-
Totaal € 424.121	Totaal € 424.121

Tabel 4.2: Kosten en uitgaven op pijldatum 1 oktober 2005

413 Het experiment is grotendeels bekostigd met de impuls Burgerparticipatie vanuit het ministerie van BZK en daarnaast door de woningcorporaties.

414 Een vergelijking tussen uitvoering volgens dit experiment en het reguliere beleid is niet eenvoudig te maken. Kosten en opbrengsten zijn moeilijk uit te drukken in harde cijfers. Ten aanzien van de geïnvesteerde uren heeft het experiment vooral in de fase indiening en selectie veel tijd gekost, vermoedelijk meer dan bij uitvoering volgens de reguliere methode. De opbrengsten als het toenemen van het gemeenschapsgevoel en het verlagen van de beheerslasten²⁹ zijn weliswaar niet exact te meten, maar hebben een positieve invloed te hebben op de efficiency. Daarnaast zou een deel van de experimenten nooit door de gemeente zijn geïnitieerd, bijvoorbeeld het project warenmarkt.

²⁹ Bewoners voelen zich betrokken en verantwoordelijk

A Overzicht van het proces

B Toetsingskader

A. Het democratisch gehalte

Het democratisch gehalte wordt bepaald door de mate waarin analyses en gekozen oplossingen en maatregelen van de beslissers over het wijkbudget een weerspiegeling zijn van de opvattingen van de wijkbewoners. Dit noemen we ook wel responsiviteit. Het experiment heeft tot doel om de responsiviteit te vergroten mede door (groepen van) burgers zelf de verantwoordelijkheid te geven voor de budgetten.

B. De mate van doeltreffendheid

In het kader van het experiment wijkbudgetten beoogt het bestuur een deel van het mandaat terug te geven aan de burger. Het is niet alleen de bedoeling dat de burger meer verantwoordelijkheid neemt voor de sociale en fysieke leefbaarheid in zijn of haar wijk, maar dat de leefbaarheid ook daadwerkelijk toeneemt. Deze maatschappelijke resultaten bepalen de mate van doeltreffendheid.

C. De mate van doelmatigheid

De doelmatigheid van het experiment wijkbudgetten wordt bepaald door de inzet van de capaciteit van de gemeente en de bewoners in relatie tot de resultaten. Doelmatigheid heeft daarmee een relatie met de doeltreffendheid.

Voor het meten van de indicatoren is gebruik gemaakt van 6 meetmethoden:

- A. telefonische enquête;
- B. gesprekken met deelnemers in de twee wijken;
- C. gesprekken met professionals in de twee wijken;
- D. het reguliere omnibusonderzoek, uitgevoerd door de gemeente Zwolle;
- E. feitenmateriaal over deelnemers aan het experiment;
- F. documentenanalyse.

In de onderstaande tabel zijn de criteria geoperationaliseerd. De bijhorende indicatoren en de wijze waarop deze in het onderzoek gemeten zijn, zijn weergegeven.

HIEMSTRA & DE VRIES

Democratisch gehalte

Indicator	Toelichting	Metten door	Instrument
A. Participatiegraad	<ul style="list-style-type: none"> aantal burgers dat actief meedoet aan het experiment. Het gaat hier om het aantal burgers dat direct betrokken is bij het experiment. spreiding van participerende burgers in de verschillende categorieën (jongeren, ouderen, allochtonen, autochtonen). <p>NB: Het aantal mensen dat actief meedoet, zal worden begrensd door het beschikbare budget en het aantal ideeën dat gekozen wordt</p>	<ul style="list-style-type: none"> vastleggen persoonsgegevens tijdens de verkiezingsavonden en andere bijeenkomsten aan de hand van een intekenlijst vastleggen van de persoonsgegevens van de ingestuurde ideeën, afgewezen ideeën en gehonoreerde ideeën 	<ul style="list-style-type: none"> methode E methode E methode E
B. Herkenbaarheid	<ul style="list-style-type: none"> percentage van de ingezetenen van een wijk dat op de hoogte is van het experiment en de activiteiten percentage van de ingezetenen van een wijk dat het eens is met de keuze van het winnende idee/ het winnende idee aansprekend vindt 	<ul style="list-style-type: none"> steekproefsgewijs vragen stellen aan burgers in de twee wijken 	<ul style="list-style-type: none"> methode A methode E
C. Afstand bestuur-burger	<ul style="list-style-type: none"> het percentage van de bewoners dat onderschrijft dat het experiment de afstand bestuur-burger verkleint de perceptie van de participanten over hun eigen inbreng, de ruimte die de gemeente biedt aan de burger bij het experiment (is er daadwerkelijk sprake van invloed en voelen zij zich echt partner?) 	<ul style="list-style-type: none"> steekproefsgewijs vragen stellen aan burgers in de wijken vragen stellen aan professionals en participanten van het experiment 	<ul style="list-style-type: none"> methode A methode B en C

Doeltreffendheid

Indicator	Toelichting	Metten door	Instrument
A. Materiële resultaten	<ul style="list-style-type: none"> de hoeveelheid projecten dat daadwerkelijk is uitgevoerd, zowel ten aanzien van de sociale cohesie als ten aanzien van de fysieke leefbaarheid 	<ul style="list-style-type: none"> inzichtelijk maken verkiezingsuitslagen. Het aantal en het type projecten dat gekozen wordt. 	<ul style="list-style-type: none"> methode E
B. Materiële effecten	<ul style="list-style-type: none"> de effecten die zijn gerealiseerd zowel ten aanzien van de sociale cohesie als ten aanzien van de fysieke leefbaarheid 	<ul style="list-style-type: none"> vragen stellen aan de burgers in de wijken 	<ul style="list-style-type: none"> methode B, C en D
C. Beleefde effecten	<ul style="list-style-type: none"> welk gevoel bestaat over de gesorteerde effecten zowel ten aanzien van de sociale cohesie als ten aanzien van de fysieke leefbaarheid 	<ul style="list-style-type: none"> vragen stellen aan professionals en participanten van het experiment 	<ul style="list-style-type: none"> methode A, B, C en D

HIEMSTRA & DE VRIES

Indicator	Toelichting	Metten door	Instrument
D. Eigen verantwoordelijkheid burgers	<ul style="list-style-type: none"> de mate waarin deelnemers andere issues oppakken die leiden tot een verbetering van de leefbaarheid maar die niet direct te maken hebben met het ingediende idee de mate waarin het zelfoplossend vermogen vergroot hoe groot is het verantwoordelijkheidsgevoel en eigenaarschap van de participanten/burgers, of ook wel de betrokkenheid (is er een verschil tussen zelf uitvoeren en uitvoering door de gemeente)? 	<ul style="list-style-type: none"> vragen stellen aan professionals en participanten van het experiment vergelijken van verschillende verzamelde gegevens (uit verschillende jaren) (bijv. uitkomsten van een project aangepakt door de gemeente vergelijken met het experiment) 	<ul style="list-style-type: none"> methode B en C methode B en C

Doelmatigheid

Indicator	Toelichting	Metten door	Instrument
A. Geïnvesteerde capaciteit van de gemeente en deelnemers in termen van tijd	<ul style="list-style-type: none"> de vooronderstelling is dat de gevraagde gemeentelijke inzet bij het experiment wijkbudgetten meer aan de voorkant van het proces zal zijn. In uitvoering zou dit betekenen dat (vanaf het moment dat de bewoners zelf verantwoordelijk zijn) minder middelen van de gemeente gemoeid zijn de mate waarin de capaciteit van de deelnemers die het idee moeten uitvoeren doelmatig is aangewend 	<ul style="list-style-type: none"> vragen stellen aan professionals (beoordeeld wordt in welke mate de noodzakelijke capaciteit ten behoeve van maatregelen vermindert gedurende het proces) vragen stellen aan burgers die deelnemen aan het project 	<ul style="list-style-type: none"> methode B en C
B. Rol van de gemeente	<ul style="list-style-type: none"> verwacht wordt dat de rol van de gemeente, waar deze bij de reguliere werkwijze vooral expertmatig is en sterk stimulerend, hierbij vooral regievoerend is. De gemeente wordt meer een van de partners in het totale veld, dan de controlerende en sturende partij 	<ul style="list-style-type: none"> van een selectie van maatregelen zal met behulp van professionals (gebiedbeheerteam) en participanten beoordeeld worden in welke mate de verwachte rolverandering is opgetreden 	<ul style="list-style-type: none"> methode B en C
C. Geïnvesteerde kosten van de gemeente	<ul style="list-style-type: none"> de vooronderstelling is dat de inzet bij het experiment wijkbudgetten doelmatiger met middelen zal worden omgesprongen. 	<ul style="list-style-type: none"> vergelijking van de ingezette middelen met het behaalde resultaat. In enerzijds een gemeenteproject en anderzijds het experiment wijkbudgetten 	<ul style="list-style-type: none"> methode C

C Opzet van de telefonische enquête

Bij de uitvoering van de telefonische enquête zijn de volgende uitgangspunten van belang geweest:

- de telefonische enquête is in twee belronden uitgevoerd willekeurig onder bewoners van de wijken Zwolle Zuid en Assendorp;
- de eerste belronde heeft plaatsgevonden in december 2004 (in de startfase van het experiment), de tweede belronde heeft plaatsgevonden in september 2005 (in de eindfase van het experiment);
- per belronde is er door 200 mensen antwoord gegeven op de vragen. Dit betekent dat het aantal daadwerkelijk gevoerde gesprekken 200 per belronde bedragen heeft.

Onderstaand overzicht is een weergave van de spreiding in type huishouden, geslacht en leeftijd van de respondenten:

	Telefonische enquête 1		Telefonische enquête 2	
	Assendorp	Zwolle Zuid	Assendorp	Zwolle Zuid
Huishouden				
1 pers	22%	20%	40%	19%
2 pers	40%	31%	33%	39%
3 pers of >	34%	47%	27%	41%
onbekend	4%	2%	0%	1%
Totaal	100%	100%	100%	100%
Geslacht				
Man	40%	53%	47%	41%
Vrouw	56%	43%	49%	49%
Onbekend	4%	4%	4%	10%
Totaal	100%	100%	100%	100%
Leeftijd				
<19	1%	0%	1%	4%
19-64	78%	87%	75%	56%
65+	18%	9%	20%	10%
Onbekend	3%	4%	4%	30%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Overzicht 1: gegevens van de respondenten telefonische enquête